

Vuk Tadija Barbarić

Nastajanje i jezično oblikovanje hrvatskih lekcionara

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Zagreb, 2017.

OSVRTI I PRIKAZI

Mistero nastajanja hrvatskih lekcionara

Godine 2017. hrvatska je kroatistička zajednica obogaćena jednim vrijednim izdanjem naslova *Nastajanje i jezično oblikovanje hrvatskih lekcionara*. Autor je znanstveni suradnik na Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu, koji iza sebe ima zavidnu bibliografiju znanstvenih radova iz koje se iščitava njegova interesna usmjerenost ka povijesnojezičnim izučavanjima hrvatskoga jezika, s osobitim naglaskom na lekcionare. Njegova je pak knjiga, koju ovdje prikazujemo, nastala na temelju doktorskoga rada koji je obranio 2015. godine i za ovu prigodu unekoliko je doradio. Objavljena je u nakladništvu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, u biblioteci Prinosi hrvatskomu jezikoslovlju.

Iako autor na samome početku spominje literaturom bogatu povijest proučavanja geneze hrvatskih lekcionara, valja istaknuti da proučavatelja danas ipak nema mnogo i da je svaki znanstveni doprinos tomu znanstvenom polju vrijedan, a osobito onaj koji dovodi u pitanje ustaljene ponavljajuće i pre-

pisivačke stavove te mijenja pogled na problematiku zasnivajući se na argumentiranim tekstološkim dokazima. O takvu je doprinosu riječ u knjizi Vuka Tadije Barbarića.

Sociolingvistički rečeno, autor je temi u početku pristupio *odozdo*, ponajprije se upoznavši s tekstualnim izvorima, *Lajpciškim* te *Dubrovačkim dominikanskim lekcionarom* (oba iz 16. stoljeća), koje je u sklopu projekta Starohrvatski rječnik nekoliko godina vrijedno transkribirao. Tijekom toga važnog posla zamijetio je među spomenutim lekcionarima određene poveznice te je došao do niza zaključaka. Potom se njegov fokus premješta na obilnu literaturu koja obrađuje genezu i ostale teme vezane za hrvatske lekcionare, ili drugim riječima, temu je počeo sagledavati *odozgo*. Uvidjevši nesklad između zaključaka do kojih je došao radeći na samim tekstovima i onih iznesenih u literaturi, osobito u literaturi sintetskoga tipa, autor se odlučio detaljnije i detaljnije pozabaviti pitanjem mogućih utjecaja na nastanak i jezično oblikovanje hrvatskih lekcionara, što je u konačnici rezultiralo na zanimljiv način razrađenom tezom u monografiji koju prikazujemo.

Vrlo općenito govoreći, lekcionar je knjiga koja sadržava svetopisamske odlomke koji se čitaju na misi (str. 5), a na pitanje zašto je za povijest hrvatskoga jezika važno, između ostaloga, istražiti i hrvatske lekcionare, najbolje odgovara sâm autor:

“Istraživanje je lekcionara, bez obzira na to odnosi li se na razdoblje staroga, srednjega ili novoga vijeka, veoma važno jer je najvećem dijelu populacije biblijski tekst bio dostupan samo na taj način (tj. kroz slušanje u bogoslužju), a svugdje gdje je postojao taj običaj s vremenom je došlo do udaljavanja jezika Sve-

toga pisma od vernakulara, tj. do potrebe za prijevodom ili tumačenjem teksto-va na puku razumljivijim idiomima, koja je postajala sve izraženija što se više sred-nji vijek bližio kraju.” (str. 6)

Drugim riječima, leksionar je *mjesto* u pretežito latinskome rimokatoličkom bogoslužju na kojem je kroz povijest Crkve na mala vrata ulazio jezik kojim je govorio puk, s ciljem da se tomu istom puku približe nerazumljivi latinski pisani odlomci iz Svetoga pisma.

U jednome od uvodnih poglavlja autor jasno određuje cilj svojega istraživanja. Iako se u literaturi opsežno govorilo o crkvenoslavenskim i latinskim udjelima u nastajanju hrvatskih leksionara, autor želi precizirati udio i funkcije jedne i druge spomenute tradicije te ih objasniti sa sociolingvističkoga stanovišta. Također, u knjizi želi obraniti svoju hipotezu da je u nastanku hrvatskih leksionara sudjelovala i treća – u literaturi dosad neprepoznata jezična silnica – talijanska (str. 11/12).

Sukladno tomu da autor svojim istraživanjem planira rasvijetliti put i kontekst nastajanja svakoga promatranog leksionara, za teorijsku podlogu odabire relativno mladu i modernu jezikoslovnu disciplinu – povijesnu sociolingvistiku. Izrazito međustrukovna i široka, kakva jest, jer povezuje povijesnu lingvistiku, sociolingvistiku, dijalektologiju, društvenu povijest, književnu povijest jezika, korpusnu lingvistiku, filologiju, analizu diskursa i dr., ta mu disciplina omogućuje da se unutar njezinih okvira hrvatskim leksionarima bavi i na makro- i na mikrosociolingvističkoj razini, ili jednostavnije rečeno, da s jedne strane prouči povijesno-jezični kontekst njihova nastanka (dvojezičnu i diglosijsku situaciju u Dubrovniku i Dalmaciji), a s

duge da minucioznom tekstološkom analizom samih tekstova, s osobitim naglaskom na pisanje biblijskih imena, utvrdi primjerice varijantnost zapisa i prepisivačke pogreške, a sve sa svrhom uspostavljanja tekstoloških veza hrvatskih leksionara (i) s talijanskim tekstnim svjedocima.

U svome se istraživanju autor koristio mnogobrojnim izvorima kojima je, da bi čitatelju olakšao snalaženje i čitanje teksta, osmislio logične kratice te ih dodatno istakao masnim slovima. Pritom je ujedno otklonio česte zablude do kojih nas dovode nazivi pojedinih leksionara. Primjerice, drugo se izdanje *Leksionara Bernardina Splićanina* naziva *Zborovčičevim leksionarom*, a treće *Andriolićevim leksionarom*, dok bitnih razlika među njima, napominje autor, gotovo da i nema (str. 13). Stoga ih on pokraćuje na način: **Bern1**, **Bern2** i **Bern3** kako bi se odmah vidjelo i sugeriralo da je riječ o izdanjima istoga djela.

Nakon što nas je uveo u temu, autor u daljnjem tekstu razrađuje sljedeća poglavlja: 2. “Teorijsko-metodološka polazišta” (17–29), 3. “Povijesni i jezični kontekst” (31–45), 4. “Pregled dosadašnjih istraživanja” (47–60), 5. “Korpus hrvatskih leksionara” (61–118), 6. “Širi europski kontekst vernakularnih prijevoda svetopisamskih tekstova” (119–142), 7. “Kasnosrednjovjekovni tipovi prevođenja i teorija prevođenja” (143–152), 8. “Problemi *Ranjinina leksionara* u svjetlu stranih svjedoka” (153–172), 9. “Analiza imena” (173–197), 10. “Ocjena potencijala tekstnih svjedoka za rješavanje pitanja geneze leksionara i njihova jezičnoga oblikovanja” (199–222) i 11. “Zaključak” (223–226). Na posljednjih stotinjak stranica knjige dolaze popisi slika, tablica, izvora, sekundarne literature, a onda i sažetak na engleskome jeziku, bilješka o autoru te tri zanimljiva priloga (227–327).

Iako se poglavlja koherentno i logično nastavljaju jedno na drugo, a i krilatica kaže da je najbolje krenuti redom, u prikazu ćemo se ipak osvrnuti najprije na opsežno peto poglavlje u kojem autor govori o korpusu hrvatskih lektionara, a tako postupamo imajući u vidu čitalačku publiku kojoj lektionarska problematika nije u malome prstu. Autor napominje da će više pažnje pridati lektionarima 14./15. i 16. stoljeća, a manje opsežno predstaviti će i dva lektionara iz 17. stoljeća (str. 61). Pogledajmo u nastavku njegov prijedlog podjele razmatranih hrvatskih lektionara:

u vlastitome, no autor smatra da bi to dodatno kompliciralo argumentaciju. Također napominje “da nebernardinove lektionare na okupu drže mnogo labavije veze negoli Bernardinove lektionare, a jedina im je čvrsta i neupitna poveznica to da ih se ni po kojem kriteriju ne može uključiti u Bernardinovu porodicu.” (str. 67) Za razliku od njih, Bernardinovu pak porodicu karakterizira organska povezanost svih članova, a sâm *Bernardinov lektionar* najvažniji je i najdominantniji lektionar u 16. stoljeću. U nastavku poglavlja autor detaljnije prikazuje svaki spomenuti lektionar s većim naglaskom na one koje sma-

Tablica 1. Jednostavna podjela hrvatskih lektionara (str. 63)

Nebernardinovi lektionari	Porodica Bernardinovih lektionara
<i>Odlomak Korčulanskoga lektionara (14./15. st.)</i>	<i>Lektionar Bernardina Splićanina (1495.)</i>
<i>Zadarski lektionar (14./15. st.)</i>	<i>Ranjinin lektionar (cca 1508.)</i>
	<i>Dubrovački dominikanski lektionar (cca 1520.)</i>
	<i>Zborovčićev lektionar (1543.)</i>
	<i>Lajpciški lektionar (cca 1550. – 1570.)</i>
	<i>Andriolićev lektionar (1586.)</i>
	<i>Bandulavićev lektionar (1613.)</i>
	<i>Kašićev lektionar (1641.)</i>

U literaturi se hrvatski lektionari dijele prema više kriterija (npr. kronološkim, prostornim, dijalektnim, tekstološkim), dok autor odlučuje građu izložiti kombinacijom tekstoloških i kronoloških kriterija te je dijeli na nebernardinove lektionare i na porodicu Bernardinovih lektionara. Upravo zbog vlastita pristupa odmah razmatra i upozorava na moguće terminološke i ostale probleme takve podjele, a s druge strane ističe njezinu logičnost i jednostavnost. *Najproblematičnijim* se čini *Ranjinin lektionar* koji bi se mogao naći i u jednome i u drugome stupcu, ili pak

tra ključnima za razumijevanje geneze (primjerice, *Zadarski*, ili *Ranjinin*). Potonji lektionar jedini ima rubrike ispisane talijanskim jezikom – u ostalih su one na latinskome, a također obiluje netipičnim obilježjima koja u literaturi još uvijek nisu zadovoljavajuće objašnjena (str. 92). Ukupno gledano, u poglavlju o korpusu hrvatskih lektionara autor pokazuje zavidno poznavanje dosadašnje literature o svakome sagledavanom lektionaru te znalački i kritički propituje mnogobrojne ustaljene, a neargumentirane stavove, neprecizne termine, definicije i podjele.

Vratimo li se poglavlju o teorijskim i metodološkim postupcima provedenim u istraživanju, uvidjet ćemo da je autor dobro promislio i prikladno odabrao postulate i alate povijesosociolingvističke jezikoslovne (pod)discipline. O njoj smo ponešto već rekli gore u tekstu, a vrijedi još napomenuti da je njezina zadaća unaprijediti metode istraživanja jezične varijacije (u prošlosti) s obzirom na mnogobrojne društvene čimbenike, pri čemu ujedinjuje sociolingviste, povjesničare jezika i povjesničare (str. 17). S obzirom na to da se fokusira na jezičnu varijaciju i promjenu, povijesna sociolingvistika za predmet svojega istraživanja radije bira tekstove koji oponašaju govor jer se u njima, logično, očekuje više varijacije. U taksonomiji povijesnih izvora koji su bliži, odnosno dalji od govorenoga jezika, najbližim mu se smatraju sudski zapisnici i dnevnic, dok se najudaljenijim smatraju liturgijski tekstovi. Činjenica da je autor svejedno odabrao povijesosociolingvističku metodologiju upravo za analizu jezika (para)liturgijskih tekstova (hrvatskih lekcionara) zorno govori o njegovoj hrabrosti, ali i znanstveničkoj znatiželji – zanimalo ga je može li se i u toj skupini izvora promatrati varijantnost. Njegova je studija dokazom da se to itekako može, jer je jezik, što često zaboravljamo, uvijek u nekoj mjeri varijantan, a na nama je da otkrivamo zašto.

U trećem je poglavlju dan makrosociolingvistički pogled na povijesnu i jezičnu situaciju u južnoj Hrvatskoj u 15. i 16. stoljeću, za vrijeme nastajanja lekcionara. To je vrijeme kada su dalmatinski gradovi pod mletačkom upravom, izuzev Dubrovnika, te doba u kojem počinju turska nadiranja (str. 31). Humanizam utire put upotrebi narodnih jezika, hrvatskomu čakavskom jeziku u Dalmaciji i štokavskom u Dubrovniku, uz ipak do-

minantni latinski. Autor u ovome poglavlju daje pregled jezične situacije promatrana prostora i razdoblja, ističe recentne radove koji doprinose boljem razumijevanju tzv. tropismene i trojezične hrvatske srednjovjekovne kulture, kako ju se često pojednostavljeno naziva. Na temelju literature sagledava jezičnu situaciju u Dubrovniku u kojem su se upotrebljavali latinski, talijanski i hrvatski (štokavski) jezik s čakavskim utjecajima te nadopunjava domene upotrebe pojedinih jezika u skladu s vlastitim saznanjima. Skreće pozornost da nisu svi jezici hrvatskoga srednjovjekovlja imali istu funkciju u društvu kao ni jednak prestiž. Autor se također trudi hrvatske prilike uklopiti u širu europsku makrosliku iz čega, primjerice, slijedi da je to što se čakavski prvo probio u pravne tekstove sasvim očekivano i odgovara europskim trendovima toga doba (str. 43).

U četvrtome se poglavlju daje pregled dosadašnjih istraživanja geneze hrvatskih lekcionara u kojem autor zaključuje da je "lekcionarska problematika dosad proučavana isključivo u okvirima otkrivanja uloge latinskih i/ili crkvenoslavenskih predložaka u nastajanju hrvatskih lekcionara." (str. 60) A upravo zato što nam ni latinski ni crkvenoslavenski svetopisamski tekstovi ne mogu zadovoljavajuće objasniti kako je nastao tekst hrvatskih lekcionara, autor poseže za stranim, osobito talijanskim izvorima, o kojima više govori u šestome poglavlju (str. 119). Iako na mnogo mjesta u tekstu ističe zasluge digitalne humanistike koja je talijanske svjedoke učinila mrežno dostupnima, ipak najveća zasluga za otkrivanje talijanske sastavnice kao relevantne za genezu hrvatskih lekcionara pripada isključivo njemu. U istome poglavlju autor upozorava na još jednu opasnu *zakučicu*, naime, većina istraživača ne navodi izvor latinskih svetopisam-

skih tekstova s kojima uspoređuje hrvatske, nego se uzima da su oni svugdje jednaki, dok su u stvarnosti itekako varijantni, što pak u konačnici dovodi do nepreciznih tumačenja (str. 127).

U sedmome poglavlju autor se obazire na postulate i termine iz teorije prevođenja koji su mu potrebni da bi razjasnio fenomen prevođenja hrvatskih lekcionara. Tu se on ponajviše oslanja na rad Gianfranca Folene koji je osmislio termine horizontalnog i vertikalnog prevođenja. Vertikalnim prevođenjem Folena smatra ono s prestižnijeg jezika koji ujedno postaje uzorom ili modelom za ciljni jezik i koji (npr. latinski, grčki, arapski) pripada udaljenijim kulturama te je strukturno različit, dok za horizontalno prevođenje kaže da su ishodišni i ciljni jezik približno istoga prestiža te da su kulturno i strukturno bliski (str. 145). Barbarić unekoliko prerađuje Folenine misli jer ih prilagođava našim povijesnim prilikama. Za razliku od Italije gdje je latinski bio prestižan ishodišni jezik, kod nas su prestižna bila dva – latinski i crkvenoslavenski, od kojih je drugi strukturom bio relativno blizak čakavskomu i štokavskomu, ali ipak se smatra prestižnim, dok se prevođenje s njega smatra vertikalnim. S duge strane, prevođenje se sa štokavskoga na čakavski i obrnuto smatra horizontalnim, kao i prevođenje s talijanskoga na ta dva idioma, jer talijanski nije bio prestižan u odnosu na hrvatske jezike, nego je kao i hrvatski u lekcionaru označavao otklon od latinskoga s ciljem približavanja sadržaja Svetoga pisma puku (str. 149).

U osmome poglavlju autor se usredotočuje na *Ranjinin lekcionar*, koji, kako je već napomenuto, jedini među hrvatskim lekcionarima ima talijanskim jezikom ispisan rubrike. O porijeklu tih talijanskih rubrika autor piše toliko jednostavno i logično da se

čovjek mora zapitati kako ono nikome dosad nije palo na pamet. Tomu je tako jer iza ideje ipak stoji i veliko znanje, odnosno upoznatost s izgledom i sadržajem talijanskih lekcionara. Budući da se *Ranjinin lekcionar* i strukturom razlikuje od *Bernardinovih lekcionara*, autor zaključuje da je Ranjina, preuzevši liturgijsku strukturu talijanskoga lekcionara, jednostavno preuzeo i talijanski jezik rubrika jer mu je to bilo najpraktičnije. U protivnome bi morao tragati za latinskim ili čakavskim rubrikama u drugim lekcionarima koji mahom imaju drugačiju strukturu (str. 153). Analiza mnogobrojnih primjera i prepisivačkih pogrešaka nameće autoru pretpostavku da postoji mogućnost da se talijanskim jezikom koristilo ne samo za propovijedi u crkvi, kako se dosad mislilo, nego i za čitanje lekcija te je talijanski model bio toliko jak u Dubrovniku da se Ranjina odlučio za njega, umjesto za onaj koji je pružao *Bernardinov lekcionar* (str. 172).

Deveto je poglavlje mikrosociolingvističko i donosi analizu varijantnosti likova biblijskih imena u mnogobrojnim izvorima, a potom i raspravu. Autor uspoređuje varijante u hrvatskim lekcionarima te nekim latinskim, crkvenoslavenskim i talijanskim tekstnim svjedocima napominjući da je riječ o tekstološkome, a ne onomastičkome istraživanju. Svjestan da je transkripcija (ili točno čitanje) onima u tekstologiji tvrd orah, ipak se odlučuje na analizu korpusa imena jer čitave tekstove zbog njihove golemosti nije moguće sagledati, dok imena dobro prezentiraju korpus s obzirom na to da su podjednako zastupljena u svim lekcionarima (str. 174).

Posljednje poglavlje prije zaključka (deseto) donosi makrosociolingvistički pogled na temu nastajanja hrvatskih lekcionara, a izuzetno je važno jer sažima autorove spoznaje utemeljene na iscrpnoj analizi. Oda-

brane jezične i grafijske varijable zamijećene u korpusu pomno su promotrene te se za svaku nastoji pronaći adekvatno objašnjenje – od postupaka priređivača do međudijalektnih odnosa u horizontalnome čakavsko-štokavskom prevođenju i sl. Autor donosi vrlo zanimljive tablice u kojima se kvantitativno prikazuje frekvencija slova najfrekventnijeg toponima iz korpusa, *Jeruzalema*, u *Bernardinovim leksionarima* gdje je u **Bern2**, iliti u *Zborovčićevom leksionaru*, moguće ukupno dvadeset pet kombinacija (*yeruzalem*, *yerufalem*, *yeruzolym*, *yeruzolim* itd.) (str. 213).

Usporednom analizom grafije autor dolazi do vrijednih spoznaja, primjerice, o grafijskoj varijantnosti koja je uvjetovana pozicijski, što je također novina u proučavanju jezika i pisma hrvatskih leksionara (str. 214). Upotrebom pak suvremenih digitalnih tehnologija, autor prikazuje distribuciju čakavske prejetacije u *Dominikanskom leksionaru*, gdje je ona, jezično gledano, neočekivana. Slikovnim prikazom pomaže sebi, a i čitatelju, u argumentaciji i kritičkom dijalogu sa starijom literaturom koja ima drugačije viđenje stvari (str. 216).

Osobno mi je najzanimljivija rasprava kojom završava deseto poglavlje knjige, gdje autor sažima probleme i zaključke do kojih je došao u sklopu svojega istraživanja. Smatra da u prvoj fazi ili u procesu nastajanja hrvatskih leksionara Vulgata nije bila jedini i apsolutni autoritet kakvim je postala nakon Tridentskog koncila. Smještajući problematiku u širi kontekst, napominje da su se kod nas, kao i drugdje u Europi, i horizontalni izvori smatrali autentičnima jer bismo u suprotnome njihove elemente pronalazili tek u tragovima, što nije slučaj (str. 219). To pak znači da u tekstu hrvatskih leksionara uz diglosiju, pronalazimo i izrazitu višejezič-

nost. Autor ističe znakovit položaj Dubrovnika u koji su leksionari horizontalno dolazili iz dvaju pravaca – iz Italije i Dalmacije, a vertikalno dakako iz latinskih i crkvenoslavenskih izvora. Sve to govori u prilog da su hrvatski leksionari iskonski heterogeni. Vjerojatno su se počeli formirati početkom 14. stoljeća zbog unutarnjih potreba, a prema vanjskim uzorima. Njihova sintaksa pokazuje da su u uskoj vezi s latinskim tekstom, no autor smatra da su od samoga početka izloženi kontaminacijama s crkvenoslavenskoga i talijanskoga upravo zbog same prirode ili uloge leksionara u društvu. On je, naime, nerestriktivan s ciljem približavanja Svetoga pisma puku pa time u određenoj mjeri svjetovan i otvoren mnogobrojnim uzorima, barem u svojoj prvoj fazi (str. 219, 220).

Zaključno možemo istaknuti da se autor ne skriva i ne vara kada nije u mogućnosti dokraja objasniti koji jezični fenomen, nego otvoreno govori o svojim analitičkim postupcima i o njihovoj eventualnoj manjkavosti. Također se ponaša izuzetno znanstvenički i svjestan je da s njime nije započelo istraživanje leksionarske geneze, kao što s njegovim radom ono neće biti ni iscrpljeno. Ipak, njegovi su proučavateljski naponi dali velik i važan doprinos temi, a što je možda još važnije, otvorili su niz pitanja i skrenuli pozornost na probleme kojima se potrebno vratiti i obraditi ih iz drugih gledišta. Budućim će istraživačima geneze hrvatskih, no ne samo hrvatskih leksionara, knjiga Vuka Tadije Barbarića biti nezaobilazna bibliografska jedinica, a vjerujemo i golem poticaj za daljnje analize. Na kraju nam ostaje autoru čestitati i poželjeti mu rješavanje još mnogih znanstvenih misterija kakvima obiluje povijest jezika, a osobito povijest nastajanja hrvatskih leksionara.

Bojana Schubert